

УДК 94 (477) «1907/1912»

В.І. Милько
(м. Київ)

УЧАСТЬ ДЕПУТАТІВ ВІД УКРАЇНСЬКИХ ГУБЕРНІЙ ТА МІСТ У РОБОТІ ІІІ ДЕРЖАВНОЇ ДУМИ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ: ДИНАМІКА ПАРЛАМЕНТСЬКОЇ АКТИВНОСТІ (1907–1912)

На основі розробленої системи критеріїв проаналізовано динаміку парламентської активності депутатів від українських губерній та міст ІІІ Державної Думи Російської імперії (1907–1912). Визначено чинники, що її обумовлювали та проведено аналіз за губерніальним та сесійним розподілом.

На основе разработанной системы критериев проанализирована динамика парламентской активности депутатов от украинских губерний и городов ІІІ Государственной Думы Российской империи (1907–1912). Определены факторы, которые ее обусловили; проведен анализ за губернским и сессионным распределением.

On the basis of developing set of criteria, there was analyzed dynamics of parliamentary activity deputies from Ukrainian provinces and cities ІІІ of the State Duma of the Russian Empire (1907–1912). There were curtained factors, which led it, an analysis was conducted by province, and a session distribution.

Здатність вирішувати проблеми політичного, соціально-економічного та культурного розвитку – невід’ємний атрибут будь-якої демократичної та соціально орієнтованої держави.

Актуалізація сучасних дискусій про місце, роль та повноваження представницьких органів влади в Україні обумовлює аксіологічне значення дослідження історичного досвіду парламентаризму, зокрема, періоду роботи І–ІV Державних Дум Російської імперії (1906–1917). Враховуючи важливість зв’язку між позиціонуванням імперського парламенту у російському суспільстві на початку ХХ ст. та його законотворчою діяльністю, не можна відкидати важливості вивчення такого аспекту проблеми як дієвість форм роботи парламенту з огляду на динаміку парламентської активності депутатів від українських губерній та міст у Державних Думах.

Акцентування нашої уваги саме роботі ІІІ Державної Думи Російської імперії обумовлене двома головними факторами:

а) лише Дума третього скликання пропрацювала увесь п’ятирічний термін (621 засідання), визначений Імператорським Указом «Про запровадження Державної Думи» від 20 лютого 1906 р.;

б) законотворча діяльність III Державної Думи була найбільш продуктивною: на її засіданнях депутати розглянули 2 783 законопроекти, 2 197 з яких стали законами.

Зважаючи на це, вважаємо, що саме аналіз діяльності III Державної Думи є найбільш доцільним для визначення загальної динаміки парламентської активності депутатів від українських губерній та міст в умовах становлення російського парламентаризму на початку XX ст. Натомість аналіз відповідних даних стосовно форм та активності думської діяльності названої категорії парламентарів у Державних Думах інших скликань не може відображати реальної та об'єктивної картини.

Історіографія вивчення місця і ролі українського національного питання у роботі Державних Дум Російської імперії та дослідження участі в їхній діяльності депутатів від українських губерній та міст включає праці, які представлені, головним чином, науковими розробками сучасних істориків¹. Однак аналіз визначеного нами предмету дослідження до цього часу не знайшов належного відображення у роботах українських науковців.

Дослідження динаміки парламентської активності депутатів від українських губерній та міст у роботі III Державної Думи Російської імперії (1907–1912) вимагає розробки комплексної системи критеріїв, які б дозволили у повній мірі визначити рівень активності окремого парламентаря, парламентської фракції та вирахувати відсоткову частку представників певної губернії у загальній динаміці активності всього депутатського корпусу. До того ж важливим є розподіл отриманих даних по сесіях (див. табл. 1) та окремих губерніях (див. табл. 5), що дозволяє простежити еволюцію політичної поведінки названої територіальної категорії парламентарів протягом всього періоду функціонування III Державної Думи.

Таблиця 1.

Сесії та засідання III Державної Думи Російської імперії (1907–1912)².

№ сесії	Кількість засідань	Тривалість сесії
I	98	1.XI.1907–28.VI.1908 pp.
II	126	15.X.1908–2.VI.1909 pp.
III	131	10.X.1909–17.VI.1910 pp.
IV	113	15.X.1910–15.V.1911 pp.
V	153	15.X.1911–09.VI.1912 pp.

Вибір критеріїв визначення динаміки парламентської активності депутатів здійснено з урахуванням повноважень та особливостей функціонування парламенту, т. б. відповідно до вже згаданого Імператорського Указу Миколи II «Про запровадження Державної Думи» від 20 лютого 1906 р.³ Нами пропонуються такі основні прояви парламентської активності депутатів від українських губерній та міст:

- кількість комісій, до складу яких входив парламентар;
- кількість підписів депутатів під законопроектами;

- кількість підписів депутатів під заявою про запит;
- кількість підписів депутатів під заявами про питання;
- кількість виступів парламентарів:
  - а) у якості доповідача від комісії;
  - б) у ході обговорення законопроектів;
  - в) під час дебатів по запитах;
  - г) виступи з інших питань.

Значимість та доцільність обраних критеріїв обумовлена тим, що основною функцією депутатів була законодавча діяльність у парламенті, тому отримані нами дані стосувалися участі у роботі думських комісій, в обговоренні законопроектів, у парламентських дебатах по запитах, в обговоренні інших питань тощо.

Відповідно до ст. 5 вищезгаданого Указу Державна Дума Російської імперії для попереднього розгляду питань, які знаходилися у її компетенції, створювала зі складу депутатського корпусу відповідні комісії, кількість, склад яких та порядок роботи також визначалися її рішеннями (ст. 6)⁴. Керуючись ст. 34, у якій йшлося про те, що «законопроекти вносяться до Державної Думи міністрами, начальниками головних управлінь або комісіями, утвореними з членів Думи (курсив – М.В.) (ст. 57), або ж надходять до Думи з Державної Ради (ст. 49)»⁵; парламент третього скликання у § 61 Наказу (регламенті) чітко зафіксував можливість прийняття до розгляду будь-якого законопроекту лише після його обговорення у комісії та за її висновком⁶.

Одним із важливих, обраних нами, показників, що дозволяє простежити динаміку парламентської активності депутатів від українських губерній та міст III Державної Думи Російської імперії є аналіз їх участі у засіданнях думських комісій та в обговоренні законопроектів.

Таблиця 2.

Динаміка парламентської активності депутатів від українських губерній та міст III Державної Думи (посесійний розподіл)

№ сесії	Кількість разів входження до комісії	Кількість підписів під законопроектами	Кількість підписів під заявою про запит	Кількість підписів під заявою про питання	Кількість виступів парламентарів				
					у якості доповідача від комісії	у ході обговорення законопроектів	під час дебатів по запитах	виступи з інших питань	загальна кількість виступів
I	257	611	262	260	158	230	9	158	555
II	315	418	295	43	187	256	29	145	617
III	291	273	178	26	189	313	19	94	615
IV	313	404	215	52	166	221	39	95	521
V	369	627	311	26	274	275	47	85	681
Всього	1545	2333	1261	407	974	1295	143	577	2989

За п'ятирічний період роботи парламенту було зафіксовано 1 545 разів входження названої категорії депутатів до складу комісій (відповідний загальнодумський показник складав – 6 461) (див. табл. 2–3). Такі, здавалося б, великі у кількісному відношенні дані, враховуючи, що за період роботи III Думи створено 45 постійних та тимчасових комісій, були пов'язані не тільки із загальною кількістю членів деяких із них (напр.. комісія з питань місцевого самоуправління нараховувала 72 чол.), а із можливістю парламентарів входити одночасно до складу декількох з них. Наступник депутата, що вибував з певної комісії, обирався на найближчому загальному засіданні Думи зі складу тієї фракції, до якої входив його попередник⁷.

Визначення відсоткової частки кількості разів обрання до складу комісій депутатів від українських губерній та міст у порівнянні із загальнодумськими показниками (23,9%) дозволяє стверджувати, що ця категорія не вирізнялася особливою парламентською активністю, адже процент цієї категорії депутатів у III Державній Думі був практично аналогічний і складав близько 23% (102 чол.) (див. табл. 3). Натомість посесійний розподіл демонструє поступовий ріст парламентської активності, що проявлявся у зростанні кількості входжень українських парламентарів до думських комісій (з 257 разів у ході першої сесії до 369 – під час п'ятої), який дещо нівелювався у відсотковому відношенні до загальнодумських показників (з 25% до 23,1%) (див. табл. 2–3).

Таблиця 3.

Динаміка парламентської активності депутатів від українських губерній та міст III Державної Думи (посесійний розподіл)
(у % від загальнодумських показників)

№ сесії	Випадки входження до комісій	Кількість підписів під законопроектами	Парламентські виступи	
			у якості доповідача від комісії	у ході обговорення законопроектів
I	25%	23,9%	34,8%	14,1%
II	24,8%	23,9%	28,9%	14,8%
III	23,8%	17,9%	31,2%	15,5%
IV	23,4%	22,1%	27,2%	13,5%
V	23,1%	27,5%	31,5%	11,6%
Всього	23,9%	23,5%	30,6%	13,8%

Результати аналізу кількісного складу думських комісій за критерієм приналежності депутатів до певної губернії дозволяють констатувати, що найчастіше до парламентських комісій входили депутати від Київської губернії (15,7 % від «загальноукраїнських» показників). Визначаючи кількісні показники за цим критерієм ми включили до цієї категорії ще двох парламентарів від м. Києва (див. табл. 5), тому отримані дані розподілу по губерніях практично не вийшли за межі пропорційного представництва окремих українських регіонів у III Державній Думі (див. табл. 4).

Таблиця 4.

Кількість депутатів від українських губерній та міст III Державної Думи Російської імперії (чол.)

Губернія, місто	Кількість депутатів (чол.)	% від загальної кількості депутатів від українських губерній та міст
Волинська	13	~12,75
Катеринославська	10	~9,8
Київська	13	~12,75
м. Київ	2	~1,96
Подільська	13	~12,75
Полтавська	12	~11,76
Таврійська	6	~5,88
Харківська	11	~10,78
Херсонська	10	~9,8
м. Одеса	2	~1,96
Чернігівська	10	~9,8
Всього	102	100

Статистичні звіти засідань III Думи засвідчують, що особливою депутатською активністю вирізнялися депутати І.Стенбок-Фермор (Херсонська губ.) (II сесія), М.Антонов (Харківська губ.) (IV–V сесії), К.Сувчинський (Київська губ.) (V сесія), Г.Удовицький (Полтавська губ.) (V сесія), які в період роботи вказаних сесій одночасно засідали у 9 комісіях; Д.Чихачев (Подільська губ.) (III сесія), О.Голіцин (Харківська губ.) (IV сесія) та Є.Шейдеман (Полтавська губ.) (V сесія) входили до 8 комісій.

Аналіз наведених показників цього критерію дозволяє стверджувати, що першість членства у комісіях належала депутатам III Думи, які представляли праві партії: названі парламентарі у різний період належали до фракції октябристів, правих октябристів, націоналістів або групи поміркованих правих, що у свою чергу відображало загальну картину активності правого крила III Думи.

Динаміку парламентської активності депутатів від українських губерній та міст нам допоможе встановити також аналіз обговорення ними законопроектів, які передбачалось внести на розгляд загальних засідань III Державної Думи.

Процедура розгляду законопроекту на думському засіданні передбачалася за умови підтримки його 30-ма парламентарями, що засвідчувалося їхніми підписами (ст. 55 Указу «Про затвердження Державної Думи»)⁸. Депутати III Думи протягом всього періоду її діяльності скористалися правом подання пропозицій щодо скасування або внесення змін до чинного законодавства (передбачалося за умови подання власного законопроекту) лише 205 разів: за період I сесії було подано 51 відповідну заяву, II-ої – 37, III-ої – 28, IV-ої – 42, V-ої – 47⁹. Натомість кількість законопроектів, що надійшли до III Думи від вищих державних установ та посадовців була у 12,5 разів більшою і нараховувала 2 567 відповідних документів¹⁰.

Таблиця 5.

**Динаміка парламентської активності депутатів від українських губерній та міст III Державної Думи (губерніальний розподіл)
(у % від загальної кількості (див. табл. 2))**

Губернія	Кількість разів входження до комісії	Кількість підписів під законопроектами	Кількість підписів під заявою про запит	Кількість підписів під заявою про питання	Кількість виступів парламентарів				
					у якості доповідача від комісії	у ході обговорення законопроектів	під час дебатів по запитах	виступи з інших питань	Загальна кількість виступів
Волинська	9,6	12,2	14,3	12,6	6,9	17,9	19,6	13,4	13,5
Катеринославська	8,7	12,1	12,5	14,7	5,5	18,5	27,3	18	14,7
Київська (з м. Київ)	15,7	13,7	13,8	9,9	8,8	12,2	5,6	10,2	9,6
Подільська	13,8	12,1	11,3	10,5	8,1	9,2	4,9	9,7	8,8
Полтавська	12,1	8,8	11,7	5,5	10,1	4,2	2,1	3	5,9
Таврійська	4,9	10,7	4,7	14,7	0,4	1,3	0	1,2	0,9
Харківська	13,7	9,7	11,8	10,6	42,6	11,9	8,4	19,2	23,4
Херсонська (з м. Одеса)	10,8	7,6	11,3	11,4	3,7	18,1	30,7	16,3	13,9
Чернігівська	10,7	13,1	8,6	10,1	13,9	6,7	1,4	9	9,3

Депутати від українських губерній та міст, підтримуючи розгляд законопроектів, засвідчили їх 2 333 підписами, що склало 23,5 % від загальнодумських показників і тому ми не можемо говорити про надактивність визначеної категорії парламентарів (див. табл. 2-3). Однак систематизація даних по губерніях демонструє кількісну перевагу рівня активності депутатів від Київської (з Києвом) та Чернігівської губерній і деяку інертність парламентарів від Полтавської та Херсонської (разом з Одесою) губерній (див. табл. 4).

Якщо розподілити показники цього критерію за партійною ознакою, то виявиться, що лідерство у використанні права законодавчої ініціативи серед депутатів українських губерній та міст (як і загалом у III Державній Думі) належало депутатам-октябристам. Так, В.Гузь, М.Пташевський та Г.Скоропадський, представляючи Чернігівську губернію, належали до фракції «Союзу 17 жовтня» (фракція октябристів) і підписалися під 41, 45 та 53 законопроектами відповідно. Крім названих, варто відмітити і інших особливо активних октябристів: І.Муфтії-Заде (Таврійська губ.) підписав 49 законопроектів, П.Каменський (Катеринославська губ.) – 50, М.Тараненко (Катеринославська губ.) – 51, Г.Гальвас (Таврійська губ.) – 60¹¹.

Враховуючи те, що перелічених нами депутатів не можна об'єднати за критеріями етнічної, соціальної чи професійної приналежності, майновим станом, то єдиним можливим критерієм, що пояснює їх ініціативність є входження до парламентської фракції «Союзу 17 жовтня», яка мала найбільш чисельне представництво у III Думі (148 чол. у період I сесії)¹². Такий кількісний стан

забезпечував значне представництво членів цієї партії в думських комісіях і відповідно найбільшу підтримку фракційних законодавчих ініціатив у порівнянні з іншими менш чисельними фракціями та групами.

Визначити динаміку парламентської активності депутатів від українських губерній та міст допомагає виокремлення такого показника, як кількість підписів, поставлених депутатами під заявами на виконання міністерствами та відомствами думських запитів. Цей аспект діяльності депутатів Державної Думи Російської імперії, який можна віднести до функції нагляду за діями вищих державних органів виконавчої влади, регулювався ст. ст. 33, 58–60 цитованого нами Указу «Про запровадження Державної Думи». Так, право подачі запиту про неправомірність дій міністрів, начальників головних управлінь чи дій їхніх підлеглих надавалося Державній Думі, а не окремим депутатам чи групам)¹³. Думські запити не могли торкатися релігійних питань (компетенція Синоду); питань зовнішньої політики (компетенція уряду); подій, що відбулися до 27 квітня 1906 р., тобто до початку роботи I Державної Думи. За оцінкою І.Кір'янова існуючі обмеження не були характерними для тогочасної світової практики парламентаризму¹⁴ і наочно демонстрували недосконалість механізму діяльності парламенту Російської імперії, навіть, у період роботи законодавчого органу.

Окремо була розроблена процедура подання депутатської заяви про думський запит відповідному вищому державному органу чи посадовій особі. Зокрема, якщо заява про думський запит була підписана не менше, ніж 30 парламентарями, то голова Думи мав право внести її на обговорення до порядку денного, і лише після підтримки її більшістю депутатів у ході голосування, вона, згідно відповідної постанови Думи, ставала запитом і направлялася адресату.

Активне використання депутатами права подання заяви про запит стало однією із головних проблем, що впливало на продуктивність роботи перших скликань Державної Думи. Так, один із провідних членів Конституційно-демократичної партії, член II–IV Дум В.Маклаков, характеризуючи діяльність парламенту першого скликання пригадував: «Другим «робочим» (після законодавчої роботи – М.В.) завданням Думи був контроль за державним управлінням [вищими державними органами виконавчої влади – М.В.], що здійснювався у формі запиту. Це своє повноваження Дума не ігнорувала. Якщо у сфері законотворення її робота виявилася малопродуктивною, то у сфері контролю за державним управлінням вона побила всі рекорди. У ході 39 засідань нею було внесено, розглянуто і прийнято більше 300 запитів. Майже всі вони були прийняті одногосно... Таким чином, з першого погляду, ця сторона у діяльності Думи була більш продуктивною, але насправді вона виявилася нерезультативною, що з прикрістю визнавали і самі члени Думи. Виявам свавілля влади вони не завадили; нікому не допомогли. Але, що найгірше, своєю практикою використання права запиту вони вбили зацікавленість до нього, як з боку преси, так і в самій Думі. Досить швидко Дума змушена була запроваджувати різні обмеження щодо використання цього права депутатами: або передаючи їх на розгляд комісій без обговорення

на своїх засіданнях, або призначати для їх обговорення спеціальні дні, а пізніше і виділяти певні години. Коли в Думі на порядок денний виносились запити – зала засідань порожніла. Всі зрозуміли, що існуюча процедура розгляду запитів є неефективною та малопродуктивною...»¹⁵.

Прагнучи усунути описані В.Маклаковим процедурні складнощі, парламентарі III Думи розподілили депутатські заяви про запити на категорії: заяви, які розглядалися спеціально створеною «Комісією про запити» (термінові та нетермінові заяви)¹⁶; заяви, які могла розглянути сама Дума або передати на розгляд згаданої комісії (невідкладні заяви)¹⁷. Однак, навіть така процедура не усунула головного недоліку у роботі парламенту: якщо раніше розгляд заяви про запит блокував роботу самої Думи, то тепер звичним явищем стає її тривалий розгляд у «Комісії про запити» (в середньому 3–4 місяці). Як наслідок, порушена у заяві проблема поступово втрачала свою актуальність.

За період діяльності III Державної Думи було внесено 157 депутатських заяв про запити, з яких 88 були невідкладними і 5 – терміновими¹⁸. Під цими документами депутати від українських губерній та міст поставили 1 261 підписів (див. табл. 2). При цьому аналіз динаміки депутатської активності змінюється: загальнодумську ініціативу від депутатів фракцій правих партій перебирають на себе депутати опозиційних партій: соціал-демократи (46 заяв) та кадети (38 заяв) (див. табл. 6). На наш погляд, це можливо було пов'язано з тим, що заяви про запити цих депутатів переважно мали форму протестів з приводу, на їхній погляд, неправомірних дій уряду (71 запит був адресований міністру внутрішніх справ, 51 – Голові Ради Міністрів, 19 – міністру юстиції та ін.).

Посесійний розподіл цих заяв дає нам змогу виділити особливо активних парламентарів від українських губерній та міст та визначити рівень активності за партійною та регіональною приналежністю:

I сесія: октябрист Ю.Глебов (Чернігівська губ.) (фракція «Союзу 17 жовтня») (9 запитів), соціал-демократ Г. Кузнецов (Катеринославська губ.) (8 запитів);

II сесія: кадети М.Мурзаєв (Таврійська губ.) (11 запитів) та О.Нікольський (м. Одеса) (12 запитів), соціал-демократ Г.Кузнецов (Катеринославська губ.) (12 запитів);

III сесія: кадети М.Мурзаєв (Таврійська губ.) (12 запитів), О. Нікольський (м. Одеса) (11 запитів) та М.Панкєєв (Таврійська губ.) (12 запитів), соціал-демократи Г.Кузнецов (Катеринославська губ.) (16 запитів) та В.Шурканов (Харківська губ.) (12 запитів);

IV сесія: кадети О.Нікольський (м. Одеса) (13 запитів) та М.Панкєєв (Таврійська губ.) (20 запитів), соціал-демократи Г. Кузнецов (Катеринославська губ.) (17 запитів) та В.Шурканов (Харківська губ.) (10 запитів);

V сесія: кадети І.Луцицький (м. Київ) (11 запитів), М.Мурзаєв (Таврійська губ.) (13 запитів), О.Нікольський (м. Одеса) (20 запитів) та М.Панкєєв (Таврійська губ.) (16 запитів), соціал-демократи Г.Кузнецов (Катеринославська губ.) (15 запитів) та В. Шурканов (Харківська губ.) (10 запитів).

Зміна тенденції у динаміці депутатської активності (прояв ініціативності з боку партії, що не належали до правого крила III Думи), на наш погляд, пояснюється опозиційністю названих фракцій до політики царського уряду.

Таблиця 6.

Фракційний розподіл заяв про запити, що були внесені до III Думи*

Назва парламентської фракції або групи	Кількість внесених заяв про запити
Фракція правих	15
Помірковано праві	2
Національна фракція	6
Фракція Союзу 17 жовтня	22
Праві октябристи	1
Конституційно-демократична фракція	38
Група прогресистів	5
Трудова група	12
Соціал-демократична фракція	46
Польське коло	2
Польсько-литовсько-білоруська група	1
Мусульманська фракція	3
Безпартійні	4
Всього	157

Динаміка активності депутатів за губерніяльним розподілом не зазнала кардинальних змін, за винятком проявів деякої інертності парламентарів від Київської (з м. Києвом) та Полтавської губерній. Це певною мірою було обумовлене абсолютною перевагою у їхньому складі депутатів від партій проурядового спектру (зокрема, октябристи, помірковані праві, націоналісти).

Крім запитів, адресованих вищим органам влади та управління Російської імперії, урядовим посадовцям, Державна Дума мала право направляти їм питання. Процедура їх оформлення передбачала, що заяву про питання мали також підтримати своїми підписами не менше, ніж 30 депутатів. Відмінність цієї думської форми правового документу полягала у тому, що в разі державної або відомчої таємниці державний орган чи посадова особа мали право не відповідати на думське питання, тоді як на запит відповідь мала бути обов'язковою протягом 30 днів¹⁹.

За період роботи III Державної Думи на розгляд було подано лише 42 заяви про питання: з них у період I сесії – 7, II-ої – 5, III-ої – 11, IV-ої – 8, V-ої – 11. Розподіл до адресатах виглядає наступним чином: 17 питань – міністру внутрішніх справ, 8 – голові Ради міністрів, 7 – міністру фінансів, 5 – міністру торгівлі та промисловості, по 3 – міністру шляхів сполучення та начальнику відділу землекористування та землеробства, по 2 – наміснику Й.І.В. на Кавказі,

* У переважній більшості заяви про запити вносилися до III Державної Думи саме від парламентських фракцій та груп, хоча досить часто запит підтримувався і деякими депутатами з інших фракцій.

морському міністру та міністру закордонних справ, по одному – військовому міністру та міністру юстиції²⁰. Депутати від українських губерній та міст подали 407 підписів під цими документами, при чому більшість з них (260) були подані на розгляд парламенту в період I сесії. Пояснення інертності депутатів від українських губерній та міст за цією формою діяльності в період наступних сесій слід шукати у порушеній проблематиці питань: із 35 заяв про питання до вищих органів державної влади, що були винесені на II–V сесії, 28 стосувались регіональних проблем імперії не пов'язаних з українськими губерніями²¹. Очевидно, парламентарі від українських губерній та міст, будучи не проінформовані про справжній стан справ у цих регіонах, не вважали за необхідне підтримувати такі заяви.

Показовим у плані дослідження динаміки активності названої категорії депутатів є аналіз їхніх виступів на засіданнях Думи, які нами згруповано таким чином:

- а) у якості доповідача від комісії;
- б) у ході обговорення законопроектів;
- в) під час дебатів по запитах;
- г) виступи з інших питань.

Доповідачі парламентських комісій на засідання Думи обирались зі складу депутатів – членів комісії. Для кожної конкретної доповіді обирався окремий доповідач, який мав підготувати її у письмовому вигляді та подати відповідні пропозиції з обговорюваного питання на загальному засіданні Думи. Згідно регламенту доповідач від комісії, від успіху доповіді якого залежало схвалення або відхилення законопроекту, мав право на першочерговість виступу без обмежень в часі²².

Аналіз стенографічних звітів загальних засідань III Думи засвідчує, що цим правом депутати від українських губерній та міст за п'ять сесій її роботи скористалися 974 рази, що складає 30,6% від загальнодумських показників (див. табл. 2–3), тобто на 1/4 більше по відношенню до пропорційної частки кількості цієї категорії парламентарів у III Думі (23%).

За губерніальним критерієм надзвичайною активністю вирізняли депутати-доповідачі від Харківської губернії: 42,6% усіх виступів (див. табл. 5). Співставлення отриманих даних з партійними показниками засвідчує приналежність парламентарів цього регіону до фракцій правого спектру Думи (фракції правих та октябристів): М.Антонов виступав 67 разів, А.Вязигін – 35, Н.Савич – 85, П.Матюнін – 192. Серед інших варто виділити октябристів Д.Герценвіца (Полтавська губ.) – 56 виступів та Г.Скоропадського (Чернігівська губ.) – 89 виступів, представника групи поміркованих правих Д.Чихачева (Подільська губ.) – 39 виступів²³.

Вважаємо, що активність перелічених депутатів, слід пояснювати ступенем їхньої освіти, професійною кваліфікацією та соціальною приналежністю:

- М.Антонов – закінчив юридичний факультет Санкт-Петербурзького університету із ступенем кандидата права, очолював 1-ше кримінальне відді-

лення департаменту юстиції міністерства юстиції, входив до складу Міжнародного товариства криміналістів, у період роботи III Державної Думи виконував обов'язки заступника секретаря;

- А.Вязигін – закінчив Харківський університет з дипломом I-го ступеня та золотою медаллю; отримав звання екстраординарного професора Харківського університету по кафедрі загальної історії; був відомим публіцистом, редагував журнал «Мирный труд»;
- Н.Савич – закінчив Санкт-Петербурзький університет із срібною медаллю, займався суспільною діяльністю у якості повітового та губернського гласного, входив до складу Бюро фракції «Союзу 17 жовтня»;
- П.Матюнін – закінчив Олександрівський лицей, служив у канцелярії Державного Контролю, займав посаду голови канцелярії Подільського губернатора;
- Д.Герценвіц – закінчив інститут інженерів шляхів сполучення у Санкт-Петербурзі з дипломом I-го розряду, обирався повітовим земським гласним;
- Г.Скоропадський – закінчив юридичний факультет Київського університету, обирався губернським земським гласним та почесним мировим суддею;
- Д.Чихачев – закінчив Олександрівський лицей із золотою медаллю, камер-юнкер Імператорського двору, входив до складу Ради фракції націоналістів²⁴.

Отже, наявність вищої юридичної освіти, практичний досвід діяльності у місцевих органах влади або досвід роботи на вищих адміністративних посадах створювало названим депутатам сприятливі передумови для їхньої активності у такій формі парламентської діяльності як доповідачі від комісії. Соціальний статус (приналежність до дворянства), сприятливе майнове становище та входження до складу фракцій партій правого спектру пояснює досить високий ступінь їхньої активності з реалізації права законодавчої ініціативи та, відповідно, успішність роботи репрезентованих ними проурядових фракцій, перш за все, «Союзу 17 жовтня».

Загальна кількість інших виступів депутатів від українських губерній та міст (не враховуючи виступи у якості доповідачів комісії) складає 2 015 разів, з яких 64,3 % – це виступи під час обговорення законопроектів, 7,1% – виступи під час дебатов по запитах, 28,6 % – інші виступи (див. табл. 2).

Визначення даних про кількість виступів депутатів від українських губерній та міст у III Державній Думі під час обговорення законопроектів дозволили нам виявити особливо активну групу парламентарів: М.Андрійчук (Волинська губ.) – 68 виступів, М.Антонов (Харківська губ.) – 73, П.Березовський (Волинська губ.) – 104, Г. Кузнецов (Катеринославська губ.) – 164, П. Новицький (Херсонська губ.) – 74²⁵. Належність названих депутатів до різних фракцій («Союз 17 жовтня», фракція правих та соціал-демократи) дозволяє стверджувати, що відсутність достатньо кваліфікованих спеціалістів (а інколи і просто необхідних 30 голосів) для розробки та внесення на розгляд Думи законопроектів, компенсувалася фракціями за рахунок активної участі у їхньому обговоренні. Так, виступи згаданого члена соціал-демократичної фракції, депутата Г.Кузнецова стосувалися переважно обговорення «робітничих» законопроектів:

- про страхування робітників від нещасних випадків;
- про матеріальне забезпечення робітників по хворобі;
- про заснування приймалень по страхуванню робітників;
- про заснування ради у справах страхування робітників;
- про компенсацію внаслідок нещасних випадків потерпілим залізничним службовцям, майстрам та робітникам тощо²⁶.

Чіткий взаємозв'язок між партійною приналежністю депутата та піднятими у його виступах питаннях є характерним тільки для членів опозиційних фракцій. Натомість виступи представників проурядових фракцій були більш різноплановими і «нейтральними» та не обмежувалися регіональною тематикою. Характер цих відмінностей, на наш погляд, криється, як у відкритій опозиційності депутатів від лівих партій до уряду, а відтак і до законопроектів, внесених окремими міністрами та вищими посадовцями (їх кількість, як говорилося вище, перевищувала кількість депутатських проектів у 12,5 разів), так і у прагненні концентрації своїх зусиль виключно на тих законодавчих актах, що відповідали інтересам їхнього електорату.

Низький рівень активності парламентарів від українських губерній та міст (як і в цілому усієї III Думи) під час дебатів по запитах не дозволяє виокремити найбільш активну фракцію, думську групу або окремих депутатів. Всього за п'ять сесій депутати від українських губерній та міст виступали з трибуни, висловлюючись з певного запиту лише 143 рази (див. табл. 2).

Останній із обраних нами критеріїв визначення динаміки парламентської активності названої категорії депутатів стосується виступів з питань, які не відносилися до обговорення законопроектів чи дебатів по запитах. До цієї групи нами були зараховано 577 промов, які умовно можна поділити на три підгрупи. Зокрема, це виступи, що стосувалися:

- внутрішньої організації та форм роботи III Державної Думи, тобто її регламенту (більшість виступів);
- пояснення особистої мотивації щодо голосування з певного питання;
- реплік на виступ іншого депутата та оголошення заяв фракцій чи груп.

Посесійний аналіз отриманих статистичних даних щодо кількості цих виступів дає змогу виділити найбільш активних парламентарів-промовців:

- I сесія: І.Балаклеєв (Подільська губ.) (10), О.Бобринський (Київська губ.) (14), П.Новицький (Херсонська губ.) (13), М.Родзянко (Катеринославська губ.) (20);
- II сесія: М.Антонов (Харківська губ.) (33), П.Березовський (Волинська губ.) (10), Г.Кузнецов (Катеринославська губ.) (10), В.Проценко (м. Київ) (10);
- III сесія: П.Березовський (11), Г.Кузнецов (11);
- IV сесія: П.Базилевич (Чернігівська губ.) (9), Г.Кузнецов (8), П.Новицький (8);
- V сесія: М.Антонов (13), Г. Кузнецов (9), П.Новицький (13).

Саме їх активність визначила позитивну динаміку статистики щодо кількісної характеристики цієї категорії виступів для депутатів від Волинської, Катеринославської, Київської (з Києвом) та Херсонської (з Одесою) губерній.

Натомість активність парламентарів від Полтавської губернії вкотре характеризується надзвичайно низьким рівнем (див. табл. 5).

Не менш важливим показником для характеристики динаміки активності депутатів від українських губерній та міст є аналіз взаємозв'язку впливу ораторського таланту депутата на результативність у прийнятті депутатським корпусом Думи певних рішень.

Публічна діяльність парламентарів як політиків нового типу (*homo politicus* – за визначенням російського дослідника І.Кір'янова²⁷) була нерозривно пов'язана з відстоюванням ними загальносуспільних чи урядових інтересів, вимог конкретної групи виборців або партійних програм тієї політичної фракції чи групи, до яких вони були приналежні. Ця діяльність була репрезентована виступами депутатів, які передбачали наявність відповідного досвіду та ораторського хисту. Про значення ораторської майстерності для продуктивності роботи Думи наголошували і самі думські депутати. Так, депутат Державної думи М.Йорданський, оцінюючи ораторський талант депутата від Волинської губернії В.Шульгіна, зазначав: «промови, які він виголошував, хоча і неголосно, мали таку гостроту, яка не разила, а боляче шпигала. Його промови були настільки обурливими, що хотілося плюнути йому в обличчя, але при цьому йому не можна було відмовити у таланті оратора, незважаючи на тихість голосу»²⁸. Штрихи до портрету депутата III Думи від Катеринославської губернії М.Родзянка у своїх спогадах подає лідер Конституційно-демократичної партії П.Мілюков: «Перше, що впадало в око при його появі на трибуні головуючого – це огрядність статури і громовий голос. Комічність поєднання цих характеристик пояснює отримані ним серед колег прізвиська. За громовитість голосу жартівники порівнювали його з «барабаном», а за гладкість статури він отримав прізвисько «самовар»...»²⁹.

Аналіз мемуарної літератури поряд з дослідженням стенографічних звітів засідань Державної Думи будь-якого скликання дозволяє нам стверджувати, що красномовство депутата забезпечувало йому більше шансів здобути значну підтримку, як серед колег по фракції, так і серед своїх опонентів. Зазвичай рядові думці, перш за все, селяни (особливо ті, що обирались до Думи вперше) соромилися і не мали хисту виступати з парламентської трибуни, і тому їхніми симпатіями, а відповідно і голосами, можна було досить легко маніпулювати більш досвідченим парламентарям.

Таким чином, дослідження парламентської активності депутатів від українських губерній та міст засвідчує тісний зв'язок між їхнім освітнім рівнем, соціальним статусом, наявністю досвіду суспільно-політичної діяльності і успішністю роботи Думи по розробці законопроектів та продуктивністю діяльності створених нею комісій. Не менш важливим чинником, що впливав на динаміку активності цієї категорії парламентарів була їхня партійна приналежність: до фракції відкритого типу (кадетів, октябристів), які послідовно відстоювали курс на проведення реформ, і, відповідно, демонстрували особливу активність у законотворчій діяльності, або до фракцій закритого типу (соціал-

демократи, націоналісти), які жорстко контролювали та спрямовували парламентську роботу своїх членів відповідно до вимог партійних програм, що підтверджують високі показники активності депутатів – соціал-демократів щодо загальної кількості поданих протестів. Така односторонність в діяльності лівих партій у III Думі не сприяла розширенню їхньої електоральної бази.

Динаміка депутатської активності за губерніальним розподілом засвідчує більш-менш чітку відповідність між пропорційним представництвом окремого регіону і загальною кількістю парламентарів від українських губерній та міст (за винятком деякої «інертності» народних обранців від Полтавської та Таврійської губ.).

Отже, соціально-майновий статус та освітній рівень депутата, досвід громадсько-політичної діяльності, партійно-фракційна приналежність, суб'єктивний фактор (особистісна мотивація, ораторські здібності, красномовство) були тими чинниками, що безпосередньо впливали на мінливість динаміки їхньої парламентської активності, формуючи у суспільстві «обличчя» III Державної Думи.

---

¹ Білокінь О.І. Українське питання в Державній Думі Російської імперії (1906–1917 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України» / О.І. Білокінь. — Х., 2001. — 20 с.; Бурда І.О. Національне питання в Росії 1905–1907 рр. (на матеріалах Державної Думи першого та другого скликань): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.02 «Всесвітня історія» / І.О. Бурда. — К., 2004. — 17 с.; Демуз І.О. Українське питання в Російській імперії на початку ХХ ст. Історіографія: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец.: 07.00.06 «історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни» / І.О. Демуз. — Черкаси, 2008. — 20 с.; Доморослий В.І. Діяльність української парламентської громади в I та II Державних Думах (1906–1907 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України» / В.І. Доморослий. — К., 1994. — 23 с.; Глушковецький А.Л. Вибори до Державних Дум і становлення парламентаризму в Російській імперії у 1906–1917 рр. (на матеріалах Подільської губернії): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України» / А.Л. Глушковецький. — Чернівці, 2008. — 20 с.; Киян М.Ш. Депутати від українських губерній та міст у Державній думі Російської імперії першого та другого скликань (1906–1907): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень» / М.Ш. Киян. — Харків, 1998. — 19 с.; Киян М. Представительство от украинских губерний в Государственной Думе Российской империи I и II созывов (1906–1907 гг.) / М. Киян. — Х.: Основа, 1997. — 191 с.; Коник О.О. Діяльність селянських депутатів з України в I та II Державних Думах: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України» / О.О. Коник. — К., 1994. — 25 с.; Коник О.О. Інженери у складі депутації від українських губерній у Державній Думі Російської імперії (1906–1917 рр.) / О.О. Коник // Історія і культура Придніпров'я: Невідомі та мовлі досі сторінки: Науковий щорічник. Збірник наукових праць. — 2009. — Вип. 6. — С.161–168; Коник О.О. Між університетською кафедрою та думським кріслом: українські професори-депутати у російській Думі. Харківська університетська репрезентація / О.О. Коник // Ейдос. Альманах теорії та історії історичної науки. Випуск 4. — К.: Ін-т історії України НАН України, 2009. — С.364–378; Коник О.О. Освітній рівень та професійні заняття депутатів від українських територій у III російській Думі / О.О. Коник // Інтелігенція і влада. Збірник наукових

праць. – Вип. 1 (2). – Ч. 1. – Одеса, 2002. – С.219–223; *Коник О.О.* Селянські депутати з України в I і II Державних думах Російської імперії / *О.О. Коник* // УІЖ. – 1995. – № 1. – С.58–67; *Коник О.О.* Селянські депутати з України в Державних думах Російської імперії / *О.О. Коник* // Українське питання в Російській імперії (кінець XIX – початок XX ст.): Колект. наук. моногр. в 3 ч. / Ред. В. Сарбей. – К., 1999. – Ч. II. – 256 с.; *Реснт О.П.* Українці у Державній Думі Російської імперії / *О.П. Реснт* // Історія українського парламентаризму: від допарламентських форм організації політичного життя до сьогодення / голова ред. ради В.М. Литвин; кер. авт. кол. В.А. Смолій. НАН України. Інститут історії України. – К.: Вид-во «Дніпро», 2010. – С.244–265; *Сичова В.* Ліва опозиція в IV Державній Думі Росії: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.02 «Всесвітня історія» / *В.В. Сичова*. – Х., 1996. – 17 с. та ін.

² Усі таблиці складено на основі: 3-й созыв Государственной Думы: Портреты, биографии, автографы [Електронний ресурс]. – СПб.: Изд. *Н. Н. Ольшанского* 1910. – 56 с.; *Боюович М.М.* Члены Государственной думы: портреты и биографии. Третий созыв. 1907–1912 гг. / *М.М. Боюович*. – М.: Шестое издание Т-ва И.Д.Сытина, 1909. – 456 с.; Государственная Дума. Указатель к стенографическим отчетам (Части I–III): Третий созыв, сессия I. 1907–1908. Заседания 1–98 (1 ноября 1907 г. – 28 июня 1908 г.). – Санкт-Петербург: Государственная тип., 1908. – 672 с.; Государственная Дума. Указатель к стенографическим отчетам (Части I–IV): Третий созыв, сессия II. 1908–1909. Заседания 1–126 (15 октября 1908 г. – 2 июня 1909 г.). – Санкт-Петербург: Государственная тип., 1909. – 560 с.; Государственная Дума. Указатель к стенографическим отчетам (Части I–IV): Третий созыв, сессия III. 1909–1910. Заседания 1–131 (10 октября 1909 г. – 17 июня 1910 г.). – Санкт-Петербург: Государственная тип., 1910. – 595 с.; Государственная Дума. Указатель к стенографическим отчетам (Части I–IV): Третий созыв, сессия IV. 1910–1911. Заседания 1–113 (15 октября 1910 г. – 13 мая 1911 г.). – Санкт-Петербург: Государственная тип., 1911. – 551 с.; Государственная Дума. Указатель к стенографическим отчетам (Части I–IV): Третий созыв, сессия V. 1911–1912. Заседания 1–153 (15 нояб. 1911 г. – 9 июня 1912 г.). – Санкт-Петербург: Государственная тип., 1912. – 686 с.; Обзор деятельности Государственной Думы третьего созыва. 1907–1912 гг. Часть первая. Общие сведения. – С.-Петербург: Государственная Типография, 1912. – 727 с.

³ Государственная Дума в России: Сб. документов / Сост. Ф.И. Калинычев. – М.: Госюриздат, 1957. – С.115–123.

⁴ Там само. – С. 115.

⁵ Там само. – С. 118.

⁶ Обзор деятельности Государственной Думы третьего созыва... – С.109.

⁷ Там само. – С.112.

⁸ Государственная Дума в России: Сб. документов... – С.121.

⁹ Обзор деятельности Государственной Думы третьего созыва... Часть первая... – С.173.

¹⁰ Там само. – С.167.

¹¹ Підраховано за: Указатель к стенографическим отчетам. Сессии I–V. – Санкт-Петербург: Государственная тип., 1908–1912.

¹² Государственная Дума. Указатель к стенографическим отчетам (Части I–III): Третий созыв, сессия I... – С.15–16.

¹³ Государственная Дума в России: Сб. документов... – С.118, 122.

¹⁴ *Кирьянов И.К.* Российские парламентарии начала XX века: новые политики в новом политическом пространстве: автореф. дисс. на соискание уч. степени докт. ист. наук: спец. 07.00.02 «Отечественная история» // *И.К. Кирьянов*. – Ижевск, 2009. – С. 27.

¹⁵ *Маклаков В.А.* Первая Государственная Дума. Воспоминания современника. 27 апреля – 8 июля 1906 г. / *В.А. Маклаков*. – М.: ЗАО Центрполиграф, 2006. – С.203.

¹⁶ Обзор деятельности Государственной Думы третьего созыва... Часть первая... – С.189–190.

- ¹⁷ Там само. – С.188–189.
- ¹⁸ Там само. – С.191.
- ¹⁹ Государственная Дума в России: Сб. документов... – С.119, 122.
- ²⁰ Обзор деятельности Государственной Думы третьего созыва... Часть первая... – С.200–201.
- ²¹ Там само. – С.447–451, 457–458, 483–488.
- ²² Обзор деятельности Государственной Думы третьего созыва... Часть первая... – 129.
- ²³ Підраховано за: Государственная Дума. Указатель к стенографическим отчетам. Сессии I–V. – Санкт-Петербург: Государственная тип., 1908–1912.
- ²⁴ 3-й созыв Государственной Думы: Портреты, биографии, автографы [Электронный ресурс]. – СПб.: Изд. *Н. Н. Ольшанского* 1910. – Режим доступа: <http://www.prlib.ru/Lib/pages/item.aspx?itemid=557>; *Боиович М.М.* Члены Государственной думы: портреты и биографии. Третий созыв. 1907–1912 гг. / *М.М. Боиович*. – М.: Шестое издание Т-ва И.Д.Сытина, 1909. – С.248–249, 363–371, 395.
- ²⁵ Підраховано за: Государственная Дума. Указатель к стенографическим отчетам. Сессии I–V. – Санкт-Петербург: Государственная тип., 1908–1912.
- ²⁶ Государственная Дума. Указатель к стенографическим отчетам (Части I–IV): Третий созыв, сессия V... – С.161–162.
- ²⁷ *Кирьянов И.К.* Российские парламентарии начала XX века... – С.27.
- ²⁸ *Иорданский Н.М.* Кое-что из пережитого: В Государственной Думе 1907 г. / *Н.М. Иорданский* // Отечественная история. – 1998. – № 1. – С.144.
- ²⁹ *Милюков П.Н.* Воспоминания (1859–1917). Под редакцией М.М.Карповича и Б.И.Элькина. Т. 2 / *П.Н. Милюков*. – Нью-Йорк: Издательство им. А.П.Чехова, 1955. – С.94.